

Rafał Wiśniewski

Uniwersytet im. Adama Mickiewicza w Poznaniu

ORCID: 0000-0002-0155-246X

**Przywódstwo międzynarodowe, rywalizacja
mocarstw i pandemia COVID-19 – analiza
przypadku stosunków USA-ChRL¹**

*International leadership, powers rivalry and the
COVID-19 pandemic - a case study of US-PRC
relations*

Abstrakt: Pandemia COVID-19 stanowi test przywództwa na każdym szczeblu organizacji politycznej, nie wyłączając ładu międzynarodowego. Analizując wyznaczniki przywództwa międzynarodowego, autor zakłada, iż obecnie dwa państwa (USA oraz Chińska Republika Ludowa) są zdolne do odgrywania tej roli międzynarodowej. Co więcej, rzeczony przywództwo stało się przedmiotem narastającej rywalizacji obu aktorów. Głównymi celami przedstawionego w tekście badania jest określenie, w jakim stopniu pandemia wpłynęła na pozycję międzynarodową USA oraz ChRL, a także jakie może to nieść konsekwencje dla ich przyszłych zdolności do sprawowania przywództwa międzynarodowego.

---

¹Badania zostały sfinansowane z konkursu pn. „Badania nad COVID-19” ze środków Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza w Poznaniu.

SŁOWA KLUCZOWE

COVID-19, przywództwo międzynarodowe, rywalizacja mocarstw, ład międzynarodowy

Abstract: The COVID-19 pandemic is a leadership test at every level of political organization, including the international order. Analyzing the determinants of international leadership, the author assumes that currently two states (the US and the People's Republic of China) are capable of playing this international role. Moreover, this leadership has become the subject of increasing competition between the two actors. The main objectives of the study presented in the text are to determine to what extent the pandemic affected the international position of the US and the PRC, and what consequences this may have on their future ability to take international leadership.

KEY WORDS

COVID-19, international leadership, competition between powers, international order

Pandemia COVID-19 stanowi poważny test instytucji politycznych na całym świecie. Władze publiczne każdego szczebla – od lokalnego, przez narodowy po globalny – mierzą się z kryzysem o bezprecedensowej skali i powadze. Porażka lub sukces w opanowywaniu pandemii niewątpliwie zaważą na ich legitymacji i (w konsekwencji) dalszej ewolucji. Ład międzynarodowy i będące jego ważną częścią instytucje współpracy nie stanowią tu wyjątku. Ze względu na swój globalny zasięg, pandemia stanowi podręcznikowy niemal przykład zagrożenia transnarodowego, charakterystycznego dla epoki głębokiej i trwałej globalizacji. Stała się także istotnym sprawdzianem różnych instytucji i rozwiązań, mających zapewnić tzw. „global governance”². Co więcej, wyzwanie to pojawiło się w

---

² „Global governance” może zostać zdefiniowane jako: „całość instytucji, polityk, norm, procedur i inicjatyw, za pomocą których państwa i ich obywatele wprowadzają więcej

momencie, kiedy w ramach ładu międzynarodowego dokonywała się istotna zmiana w zakresie układu sił i przywództwa. Wiąże się ona z nasileniem rywalizacji między Stanami Zjednoczonymi a Chińską Republiką Ludową, która w coraz większym stopniu staje się dominującym zagadnieniem współczesnych stosunków międzynarodowych, wpływającym na każdy ich aspekt. W toku minionej dekady międzynarodowa pozycja USA uległa osłabieniu, podczas gdy zdolność i wola Chin do odgrywania roli międzynarodowego przywódcy istotnie wzrosły. Gdyby faktycznie doszło do zmiany na pozycji globalnego lidera, oznaczałoby to fundamentalną zmianę struktury i charakteru ładu międzynarodowego. Wynika to w dużej mierze z faktu, iż oba mocarstwa prezentują dość odmienne wizje ułożenia stosunków międzynarodowych.

Najprawdopodobniej pandemia nie będzie miała decydującego wpływu na rezultat amerykańsko-chińskiej rywalizacji o globalne przywództwo. Niemniej, oba państwa znalazły się w centrum tego kryzysu, a ich zdolność do sprawowania przywództwa międzynarodowego została poddana istotnej próbie. Biorąc pod uwagę zarysowane powyżej uwarunkowania, celem niniejszego artykułu jest poszukiwanie odpowiedzi na dwa pytania badawcze:

- 1) W jaki sposób pandemia wpłynęła na pozycję międzynarodową USA i ChRL?
- 2) Czy działania obu mocarstw w toku kryzysu wzmocniły czy osłabiły ich zdolności do sprawowania przywództwa międzynarodowego?

CZYM JEST PRZYWÓDZTWO MIĘDZYNARODOWE?

Przywództwo międzynarodowe może zostać zdefiniowane jako jedna z ról, jaką państwo może pełnić w społeczności międzynarodowej. Jego skuteczne sprawowanie wymaga trzech elementów: silnej pozycji w międzynarodowej hierarchii potęgi, wizji ładu międzynarodowego oraz

---

przewidywalności, stabilności i porządku do swoich odpowiedzi na wyzwania transnarodowe". (*Global governance and global rules for development in the post-2015 era*, 2014: vi)

akceptacji innych aktorów. Zagadnienie potęgi w stosunkach międzynarodowych jest złożone i niejednoznaczne. (Baldwin, 2016) Dla potrzeb tego artykułu można przyjąć, iż państwo sprawujące przywództwo międzynarodowe musi dysponować bogatym repertuarem zasobów potęgi. Składają się na nie zarówno czynniki materialne (PKB, rezerwy walutowe, technologie, siły zbrojne itd.), jak również niematerialne (osławiona „soft power” czy profesjonalizm i skuteczność aparatu polityki zagranicznej). Wspólnie stwarzają one możliwość sprawowania władzy rozumianej w sposób relacyjny (zdolność jednego aktora do podporządkowania drugiego swej woli, nawet jeśli jest ona sprzeczna z jego/jej interesem i/lub wolą).

W tym miejscu można zadać pytanie: czy państwa narodowe są jedynymi aktorami stosunków międzynarodowych zdolnymi do sprawowania przywództwa międzynarodowego? Mimo, iż w ciągu ostatnich kilku dekad wpływy i znaczenie licznych aktorów nie państwowych istotnie wzrosły, potęga wystarczająca dla przewodzenia całemu łaadowi międzynarodowemu wciąż pozostaje poza ich zasięgiem. Obecnie państwa narodowe pozostają aktorami o największej zdolności do generowania i mobilizacji zasobów potęgi, koniecznych dla sprawowania przywództwa oraz zapewnienia legitymacji dla ich użycia. Długotrwały projekt badawczy realizowany przez Niemiecki Instytut Spraw Międzynarodowych i Bezpieczeństwa (SWP), dotyczący ewolucji ładu międzynarodowego po zakończeniu zimnej wojny, doprowadził do wniosku, iż zdolność państw do skutecznego działania jest najważniejszym czynnikiem określającym efektywność ładu międzynarodowego. (Maull, 2019: 19) Opierając się na tych przesłankach, można założyć, iż tylko najpotężniejsze państwa są zdolne do sprawowania przywództwa w globalnym ładzie międzynarodowym.

Zasoby potęgi są koniecznym, ale niewystarczającym warunkiem dla sprawowania przywództwa międzynarodowego. Pełnienie tej roli wymaga również sformułowania wizji określającej wartości, normy i instytucje, na których ma się opierać ład międzynarodowy. Oczywiście, poziom szczegółowości tych propozycji może być różny. Państwa rzadko też przestrzegają głoszonych przez siebie wartości z absolutną konsekwencją. Niemniej, przywódca międzynarodowy powinien kształtować agendę społeczności międzynarodowej i proponować rozwiązania najbardziej palących spośród stojących przed nią wyzwań. W oczywisty sposób zasoby

potęgi i wizja ładu międzynarodowego nie uczynią liderem państwa, którego elity (i szersze społeczeństwo) są niechętnie, aby tą rolę pełnić. Przykładem takiej sytuacji jest amerykański izolacjonizm w pierwszej połowie XX w. Z kolei polityka zagraniczna ChRL długo była prowadzona w myśl instrukcji Deng Xiaopinga o „utrzymywaniu niskiego profilu” (Deng, 2008: 41), co prowadziło do ocen, iż państwo to nie chce przyjmować na siebie odpowiedzialności związanej z pełnieniem roli przywódcy międzynarodowego.

Ostatecznym kryterium, decydującym o skuteczności dążenia do przywództwa międzynarodowego, jest poparcie pozostałych aktorów stosunków międzynarodowych. Trywializując, można powiedzieć, że za liderem ktoś musi podążać. Oczywiście, uznanie przywództwa w ładzie międzynarodowym nigdy nie jest powszechne i absolutne. Trudno jest precyzyjnie określić, ilu członków społeczności międzynarodowej powinno akceptować przywództwo mocarstwa, aby można je uznać za faktycznego jej lidera. Niewątpliwie jednak skala i geograficzne rozłożenie takiego poparcia decydują o tym, czy możemy mówić o przywództwie w skali regionalnej, czy też globalnej. Można przyjąć, iż akceptacja przywództwa danego mocarstwa może wynikać z trzech zasadniczych przesłanek: przymusu, atrakcyjności wizji lub dostarczanych przez lidera tzw. „dóbr publicznych”. Naturalnie, w praktyce, skuteczne przywództwo opiera się na kombinacji wszystkich trzech czynników. Niewątpliwie, pewna doza przymusu (militarnego czy ekonomicznego) jest niezbędna, chociażby dla egzekwowania norm, na których opiera się ład międzynarodowy. Warto jednak zaznaczyć, iż bardzo trudno jest budować trwałe przywództwo, opierając się wyłącznie na przymusie (o ile w ogóle jest to możliwe). Stąd dużą rolę odgrywają też elementy pozytywne. Poparcie dla lidera może być efektem kalkulacji korzyści płynących z zapewniania przez niego dóbr publicznych. Kategoria ta jest dość pojemna i może zawierać takie elementy jak np.: gwarancje bezpieczeństwa, instytucje zwiększające stabilność i przewidywalność stosunków międzynarodowych lub międzynarodową infrastrukturę gospodarczą. W końcu, sama atrakcyjność politycznej wizji ułożenia stosunków międzynarodowych proponowana przez lidera może przekonywać do przyjęcia jego propozycji.

Należy jeszcze raz podkreślić, iż pandemia COVID-19 zaistniała w momencie, kiedy przywództwo globalnego ładu międzynarodowego stało się obiektem rosnącej rywalizacji między USA a ChRL. (Poast, 2020) W sytuacji, gdy skuteczne przywództwo międzynarodowe jest niezwykle potrzebne dla opanowania globalnego kryzysu, relacje między dwoma najpotężniejszymi państwami na świecie są nacechowane nieufnością czy wręcz otwartą wrogością. Z pewnością wpłynęło to negatywnie na zdolność wspólnoty międzynarodowej do skutecznej reakcji na pandemiczne wyzwanie. (Patrick, 2020)

SKUTECZNOŚĆ PRZYWÓDZTWA MOCARSTW W TOKU PANDEMII

Po ustaleniu, czym jest przywództwo międzynarodowe oraz uwzględnieniu kontekstu amerykańsko-chińskiej rywalizacji, możemy przejść do odpowiedzi na pytanie: które z mocarstw okazało się skuteczniejsze w sprawowaniu roli lidera podczas dotychczasowej fazy pandemii COVID-19?

Udzielając na nie odpowiedzi można zacząć od obserwacji, iż w toku pandemii społeczność międzynarodowa mogła oczekiwać od swego lidera aktywności w trzech zasadniczych obszarach:

- I. **Modelu do naśladowania** – państwo sprawujące przywództwo międzynarodowe zasadniczo powinno zademonstrować skuteczną strategię walki z zagrożeniem i stać się swoistym wzorcem (a przynajmniej źródłem dobrych praktyk) dla innych.
- II. **Koordinacji odpowiedzi międzynarodowej** – do spodziewanych zadań lidera należałoby również organizacja współpracy międzynarodowej na rzecz opanowania kryzysu i aktywne wykorzystywanie w tym celu instytucji międzynarodowych (istniejących lub zaproponowanie nowych).
- III. **Udzielania pomocy na skalę międzynarodową** – ponieważ zapewnienie dóbr publicznych jest jednym ze źródeł legitymacji przywództwa międzynarodowego, naturalnym jest

oczekiwanie, iż w momencie kryzysu sprawujące je mocarstwo hojnie udzieli innym państwom pomocy w formie środków finansowych czy sprzętu i/lub personelu medycznego.

Jak zatem obaj pretendenci do globalnego przywództwa poradzili sobie z tymi oczekiwaniami? Zaczniemy od analizy dokonań dotychczasowego lidera – USA. Naturalnie, formułowanie ostatecznych wniosków przed końcem pandemii jest obarczone dużym ryzykiem. Analizując jednak obrazy i narracje kształtujące globalną debatę publiczną można dojść do wniosku, iż w roku 2020 Stany Zjednoczone zawiodły międzynarodowe oczekiwania we wszystkich trzech wyżej wymienionych obszarach. Działania rządu federalnego, mające na celu przeciwdziałanie pandemii na terenie USA cechował chaos, niedostateczna koordynacja z władzami niższego szczebla. Nie bez znaczenia pozostają również publiczne wypowiedzi prezydenta, pomniejszające skalę zagrożenia. W efekcie publiczny obraz reakcji USA na kryzys bardziej przypomina kronikę katastrofy niż wizerunek kompetentnych i przemyślanych działań. (Johnson, 2020) Naturalnie, należy tu wziąć pod uwagę kontekst wolności mediów w USA, dzięki której działania władz były krytycznie analizowane przez niezależne media i przekaz ten bez przeszkód docierał do całego świata. Sytuacja w Chińskiej Republice Ludowej stanowi przeciwieństwo tego stanu rzeczy. W obszarze koordynacji międzynarodowej odpowiedzi na pandemię również trudno doszukiwać się zdecydowanego przywództwa USA. Faktem jest, iż jednostronne działania, jak np. zamykanie granic czy zakazy eksportu sprzętu medycznego, stały się w okresie pandemii dość powszechną praktyką w społeczności międzynarodowej. Jednocześnie jednak, administracja Donalda Trumpa prezentowała daleko idącą obojętność czy wręcz otwartą wrogość wobec szeregu instytucji międzynarodowych, pełniących istotną rolę w walce z pandemią. Dość wspomnieć o wycofaniu się ze Światowej Organizacji Zdrowia czy nieprzystąpieniu USA do inicjatywy COVAX. Takie kroki były w zasadzie zaprzeczeniem tego, czego oczekiwano by od przywódcy międzynarodowego. (Patrick, 2020)

Podobne zastrzeżenia dotyczą trzeciego ze wspomnianych obszarów przywództwa w dobie pandemii – pomocy innym aktorom stosunków

międzynarodowych. Według oficjalnych danych, do sierpnia 2020 r. różne agencje rządu federalnego USA zobowiązały się do przekazania ok. 1,6 mld dolarów innym państwom, celem wsparcia walki z COVID-19. (Moss, Oum and Kates, 2020) Jednocześnie jednak, w przestrzeni publicznej zgłaszano liczne wątpliwości co do realnej skali i efektywności amerykańskiej pomocy. (Anna, 2020; Igoe, 2020) Bezpośrednie porównanie wartości pomocy udzielonej przez USA i ChRL innym państwom w trakcie pandemii jest trudnym zadaniem, co w dużej mierze wynika z niepełnego charakteru dostępnych danych po stronie chińskiej (Kurtzer, 2020). Należy jednak zwrócić uwagę na dwie kwestie. Po pierwsze, skala i tempo pomocy oferowanej przez rząd USA okazały się być rozczarowujące z perspektywy oczekiwań wobec globalnego lidera. (Runde, Savoy and McKeown, 2020) Po drugie, Chiny niezwykle intensywnie promowały swoje działania w tym zakresie. W efekcie wytworzył się obraz ChRL jako zaangażowanego i hojnego darczyńcy. (Kao and Li, 2020; Schrader, 2020) Podsumowując, Stany Zjednoczone raczej nie sprostały oczekiwaniom społeczności międzynarodowej względem globalnego lidera.

Jak na tym tle wypadła ChRL? Analizując międzynarodowy obraz skuteczności działań władz chińskich względem pandemii należy wyróżnić dwa okresy. Bezpośrednio po ujawnieniu pierwszego ogniska nowej choroby w Wuhan, władze ChRL stały się obiektem intensywnej, zagranicznej krytyki. Koncentrowała się ona na braku przejrzystości odnośnie źródeł i początków epidemii oraz wczesnych błędów w reakcji na nią. Stworzyło to kryzys wizerunkowy o potencjalnie fatalnych skutkach dla międzynarodowego prestiżu państwa. Trudno pełnić rolę przywódcy międzynarodowego w sytuacji, gdy na świecie dużą popularność zdobywa teza o odpowiedzialności (a może nawet winie) władz danego państwa za wybuch epidemii groźnej choroby zakaźnej. Sytuacja uległa diametralnej zmianie w drugiej fazie. Wraz z zaistnieniem globalnej pandemii, okazało się, iż rządy większości państw świata (w tym, mocno krytykujących Chiny, USA i szerzej państw Zachodu) również nie radzą sobie ze skuteczną reakcją na zaistniały kryzys. Co więcej, władzom chińskim udało się dość skutecznie opanować epidemię we własnych granicach. Skuteczność podjętych działań zaczęła budzić międzynarodowy podziw (nawet jeśli poszczególne stosowane środki budziły kontrowersje). W efekcie, ChRL zyskała znaczący

prestż międzynarodowy, wynikający ze skuteczności jej reakcji na pandemię. Szczególnie mocno kontrastowało to z postrzeganą nieudolnością władz państw Zachodnich w tej materii. Należy jednak zaznaczyć, iż wątpliwości co do adekwatności pierwszej reakcji władz chińskich na zaistnienie epidemii oraz właściwej komunikacji w tym zakresie ze światem zewnętrznym nie zniknęły (Page and Khan, 2020; *China delayed releasing coronavirus info, frustrating WHO*, 2020).

W obszarze organizowania współpracy międzynarodowej w walce z pandemią, dotychczasowy dorobek ChRL również ma mieszany charakter. Z jednej strony, Chiny skutecznie wykorzystały „abdykację” USA w tej kwestii, prezentując się jako odpowiedzialna potęga. Przykładem może być decyzja o dodatkowych środkach finansowych dla Światowej Organizacji Zdrowia po wycofaniu się z niej USA czy przystąpienie do COVAX. Na działania te można jednak patrzeć jako na wykorzystanie błędów konkurenta dla osiągnięcia relatywnie łatwych zwycięstw dyplomatycznych. Trudniej uzasadnić tezę, iż Chiny zaprezentowały nowe inicjatywy i jakość w organizowaniu międzynarodowej odpowiedzi na pandemię.

Chińska aktywność była najbardziej widoczna na płaszczyźnie pomocy udzielanej innym państwom. Jak już wcześniej zaznaczono, dostępne dane nie pozwalają na precyzyjne określenie całkowitej wartości wsparcia udzielonego przez ChRL (Kurtzer, 2020). Nie ulega jednak wątpliwości, iż Chiny udzieliły wielu państwom wymiernej pomocy, m.in. na drodze dostaw sprzętu medycznego czy pomocy własnego personelu. Według danych władz ChRL do 31 maja 2020 r. państwo to wysłało 29 medycznych zespołów eksperckich do 27 krajów i zaoferowało pomoc 150 krajom oraz 4 organizacjom międzynarodowym (*Fighting COVID-19: China in Action*, 2020). Naturalnie, chińska pomoc była przyjmowana z dużym entuzjazmem i niewątpliwie odpowiadała na żywotne potrzeby partnerów. Nie obyło się jednak bez pewnych kontrowersji. Z jednej strony, w różnych państwach pojawiły się poważne wątpliwości odnośnie jakości dostarczanego z Chin sprzętu medycznego. Należy jednak podkreślić, iż dotyczyło to przedmiotów dostarczanych przez chińskie firmy w ramach kontraktów komercyjnych, a nie otrzymywanych w ramach pomocy rządowej (Dudik and Tomek, 2020; *Coronavirus: Countries reject Chinese-made equipment*, 2020). Kolejną kwestią uderzającą w wizerunek ChRL były liczne, w gruncie rzeczy

agresywne wystąpienia chińskich dyplomatów. Domagali się oni publicznej wdzięczności za otrzymaną pomoc lub reagowali na krytykę kwestii wrażliwych dla władz ChRL. Ten nowy, bardziej konfrontacyjny styl chińskiej dyplomacji (często nazywany „wilczą dyplomacją”) wpływa raczej negatywnie na postrzeganie Chin na arenie międzynarodowej (Kang, 2020).

Podsumowując, wydarzenia roku 2020 utwierdziły trend do osłabienia podstaw globalnego przywództwa USA. ChRL znalazła się w potencjalnie mocnej pozycji, aby tę słabość wykorzystać. Jednak poparcie dla chińskiego przywództwa wciąż ma ograniczony charakter. W niemałym stopniu wynika to z asertywnego (bądź wręcz agresywnego) stylu uprawiania dyplomacji.

BIBLIOGRAFIA

Anna C., *Aid groups 'alarmed' by little US coronavirus assistance*, *Associated Press*,

<https://apnews.com/article/e8502c6c8556ed5ff3ca84e48b198753> (Dostęp: 9.02.2021).

Baldwin D. A. *Power and International Relations. A Conceptual Approach*, Princeton 2016.

China delayed releasing coronavirus info, frustrating WHO, *Associated Press*, <https://apnews.com/article/3c061794970661042b18d5aeaaed9fae> (Dostęp: 9.02.2021).

Coronavirus: Countries reject Chinese-made equipment, *BBC News*. <https://www.bbc.com/news/world-europe-52092395>, (Dostęp: 9.02.2021).

Deng Y., *China's Struggle for Status The Realignment of International Relations*. Cambridge 2008.

Dudik A., Tomek R., *Faulty Virus Tests Cloud China's European Outreach Over Covid-19*, *Bloomberg*. <https://www.bloomberg.com/news/articles/2020-04-01/faulty-virus-tests-cloud-china-s-european-outreach-over-covid-19>, (Dostęp: 9.02.2021).

Fighting COVID-19: China in Action,
https://english.scio.gov.cn/whitepapers/2020-06/07/content_76135269.htm.

Global governance and global rules for development in the post-2015 era (2014).

https://www.un.org/en/development/desa/policy/cdp/cdp_publications/2014cdppolicynote.pdf.

Igoe M., *What's behind the backlash against a White House pandemic proposal?*, *Devex*. <https://www.devex.com/news/what-s-behind-the-backlash-against-a-white-house-pandemic-proposal-97996>, (Dostęp: 9.02.2021).

Johnson M. (2020) 'The U.S. was the world's best prepared nation to confront a pandemic. How did it spiral to "almost inconceivable" failure?', *Milwaukee Journal Sentinel*, 14 Października. <https://eu.jsonline.com/in-depth/news/2020/10/14/america-had-worlds-best-pandemic-response-plan-playbook-why-did-fail-coronavirus-covid-19-timeline/3587922001/>, (Dostęp: 7.02.2021).

Kang D., *China's Diplomats Show Teeth in Defending Virus Response*, *The Diplomat*. <https://thediplomat.com/2020/04/chinas-diplomats-show-teeth-in-defending-virus-response/>, (Dostęp: 9.02.2021).

Kao J. and Li, M. S., *How China Built a Twitter Propaganda Machine Then Let It Loose on Coronavirus*, *ProPublica*. <https://www.propublica.org/article/how-china-built-a-twitter-propaganda-machine-then-let-it-loose-on-coronavirus>, (Dostęp: 9.02.2021).

Kurtzer J., *China's Humanitarian Aid: Cooperation amidst Competition*, *Center for Strategic and International Studies*. <https://www.csis.org/analysis/chinas-humanitarian-aid-cooperation-amidst-competition>, (Dostęp: 9.02.2021).

Mau H. W., *The Once and Future Liberal Order*, "Survival" 2019, 61(2).

Moss K., Oum, S. and Kates, J., *U.S. Global Funding for COVID-19 by Country and Region*, *Kaiser Family Foundation*. <https://www.kff.org/global-health-policy/issue-brief/u-s-global-funding-for-covid-19-by-country-and-region/>, (Dostęp: 9.02.2021).

Page J. and Khan N., *On the Ground in Wuhan, Signs of China Stalling Probe of Coronavirus Origins*, "The Wall Street Journal" 2020, 12 Maja. Available at: <https://www.wsj.com/articles/china-stalls-global-search-for-coronavirus-origins-wuhan-markets-investigation-11589300842>, (Dostęp: 7.04.2021).

Patrick S., *When the System Fails*, Foreign Affairs 2020, 99(4).

Poast P., *Competitors, Adversaries, or Enemies? Unpacking the Sino-American Relationship, War On The Rocks.*, <https://warontherocks.com/2020/10/competitors-adversaries-or-enemies-unpacking-the-sino-american-relationship/>, (Dostęp: 7.04.2021).

Runde D. F., Savoy C. M. and McKeown S., *Covid-19 Has Consequences for U.S. Foreign Aid and Global Leadership*, Center for Strategic and International Studies. <https://www.csis.org/analysis/covid-19-has-consequences-us-foreign-aid-and-global-leadership>, (Dostęp: 9.02.2021).

Schrader M., *Analyzing China's Coronavirus Propaganda Messaging in Europe, GMF Alliance for Securing Democracies.* <https://securingdemocracy.gmfus.org/analyzing-chinas-coronavirus-propaganda-messaging-in-europe/>, (Dostęp: 9.02.2021).